

ΕΠΕΤΕΙΑΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

1390 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΣΥΝΤΡΙΒΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΑΠΟ ΤΟΥΣ
ΝΟΜΑΔΕΣ ΑΡΑΒΕΣ ΣΤΗΝ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ

Οι έξη ημέρες της μάχης του ποταμού Γιαρμούκ (15-20 Αυγούστου 636 μ. Χ.) «ανοίγουν» τις θύρες για την κατάκτησης της βυζαντινής Ανατολής

του Αλέξιου Γ.Κ. Σαββίδη

Μια από τις λιγότερο γνωστές στρατιωτικές ήττες του οργανωμένου και επαγγελματικού βυζαντινού στρατού - πολύ λιγότερο γνωστή στην βιβλιογραφία από όσο άλλες στρατιωτικές αποτυχίες του Βυζαντίου όπως οι μάχες κατά των Γότθων στην θρακική Αδριανούπολη (378 μ. Χ.), κατά των Σελτζούκων Τούρκων στο Μαντζικέρτ της Αρμενίας (1071 μ. Χ.) και στο μικρασιατικό Μυριοκέφαλο (1176 μ. Χ.), κατά των Βουλγάρων με τους Κουμάνους μισθοφόρους τους στην Κλοκοτινίτσα μεταξύ Φιλιππούπολης και Αδριανούπολης (1230 μ. Χ.) και κατά των Οθωμανών Τούρκων στον Βαφέα της μικρασιατικής Βιθυνίας – υπήρξε εκείνη στην Παλαιστίνη από έναν αντίπαλο φαινομενικά υποδεέστερης ισχύος, που πολέμουσε ελαφρά οπλισμένος πάνω σε καμήλες, μια μάχη που κράτησε για ένα εξαήμερο στα μέσα Αυγούστου του 636 μ. Χ. στις όχθες του παραπόταμου του Ιορδάνη, «Ιερμουχθά» (Γιαρμούκ στα αραβικά).

Η ήττα των δυνάμεων του αυτοκράτορα Ηράκλειου Α΄ αιφνιδίασε και «μούδιασε» πολύ τους Βυζαντινούς, που μια πενταετία πριν είχαν ολοκληρώσει με απόλυτη επιτυχία έναν αδυσώπητο σχεδόν οκτάχρονο πόλεμο (622-629/630) και οι κτήσεις τους στην Ανατολή φαίνονταν να παραμένουν ισχυρές και σταθερές.

Σύμφωνα με την παράδοση των μουσουλμανικών πηγών, ο Μωάμεθ (c. 569/570-632), Προφήτης του Ισλάμ (της τρίτης, χρονικά τελευταίας, μεγάλης μονοθεϊστικής θρησκείας μετά τον Ιουδαϊσμό και τον

Χριστιανισμό) και αναμφίβολα μια από τις πιο προικισμένες μορφές στην παγκόσμια ιστορία, ανάμεσα στους ηγεμόνες προς τους οποίους έστειλε αγγελιαφόρους από την Μεδίνα της Αραβίας μετά το 622, για να τους παροτρύνει να ασπαστούν τον νεοπαγή Μουσουλμανισμό (το Ισλάμ), συμπεριέλαβε τον Σασσανίδα βασιλιά των Περσών, Χοσρόη Β΄, και τον Ηράκλειο Α΄. Ο πρώτος απέρριψε με περιφρόνηση και βαναυσότητα τις προτάσεις αυτές, ενώ ο Ηράκλειος αντιμετώπισε με ευγένεια τους απεσταλμένους και άκουσε με μεγάλη προσοχή τον αντιπρόσωπο του Προφήτη, τον Δοχία/Ντίχια, με τον οποίο μάλιστα συνήψε συμφωνία ελεύθερης διακίνησης εμπορευμάτων στις ανατολικές επαρχίες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας που συνόρευαν με την Αραβική Χερσόνησο. Ο Μωάμεθ εκτίμησε την στάση του Βυζαντινού αυτοκράτορα και η εν γένει στάση του υπήρξε ευνοϊκή απέναντι στο Βυζάντιο, ενώ οι Μουσουλμάνοι είχαν την πεποίθηση ότι η ευγενική αντιμετώπισή τους από τον Ηράκλειο έσωσε το Βυζάντιο από την τιμωρία που έμελλαν να υποστούν οι υπερόπτες Σασσανίδες Πέρσες. Όμως, με βάση τα όσα γνωρίζουμε για το περιεχόμενο των πρώτων βυζαντινο-αραβικών επαφών, κανείς δεν μπορούσε να φανταστεί ότι μέσα σε λίγες δεκαετίες οι σχέσεις αυτές θα κατέρρεαν και, ιδιαίτερα επί των διαδόχων του Προφήτη Μωάμεθ, το Βυζάντιο θα αντιμετώπιζε τον μεγαλύτερο κίνδυνο στην έως τότε ιστορία των τριών και πλέον αιώνων ζωής του. Το κεφάλαιο των αραβικών κατακτήσεων του 7^{ου} αιώνα και οι μεγάλες απώλειες που υπέστη το Βυζάντιο στις νοτιοανατολικές του κτήσεις συγκαταλέγονται στα πιο συχνά μελετημένα θέματα των σχέσεων της Ανατολικής Χριστιανικής Αυτοκρατορίας με τον κόσμο της Ανατολής.

Η παλαιά κατάσταση που είχε διαμορφωθεί τον 6^ο αιώνα στα σύνορα της βυζαντινής Συρίας με την Μεσοποταμία (Ιράκ) και την Αραβική Χερσόνησο – όπου δρούσαν οι Μονοφυσίτες Άραβες της προ-ϊσλαμικής εποχής Γασσανίδες, ως «πελατικοί» μισθοφόροι του Βυζαντίου και οι Νεστοριανοί Λαχμίδες ως αντίστοιχοι μισθοφόροι της Περσίας – είχε πλέον τώρα ανατραπεί, με αποτέλεσμα τα ανατολικά σύνορα της Αυτοκρατορίας να παραμένουν ουσιαστικά αφύλακτα. Πρώτοι ασπάστηκαν το Ισλάμ οι Γασσανίδες και, όταν ο πρώτος Χαλίφης (= διάδοχος του Προφήτη) της πρώτης «Ορθόδοξης» ή «Πατριαρχικής» μουσουλμανικής δυναστείας, Αμπού Μπακρ (632-634)¹, υπέταξε και τους Λαχμίδες, ο δρόμος για την κατάκτηση της Παλαιστίνης είχε πλέον

ανοίξει. Η πρώτη βυζαντινο-αραβική σύγκρουση, ενώ ζούσε ακόμη ο Προφήτης Μωάμεθ, έλαβε χώρα το 629 μ. Χ. στους «Μοθούς» (αραβ. αλ-Μότε/αλ-Μούτα) της Υπεριορδανίας, έναν χρόνο μετά την λήξη του βυζαντινο-περσικού πολέμου, με αφορμή την δολοφονία ενός Άραβα απεσταλμένου από τους άνδρες του Βυζαντινού διοικητή της μεσοποταμιακής Βασόρας/Μπάσρα. Η ολιγάριθμη βυζαντινή δύναμη νίκησε και διασκόρπισε τους αντιπάλους της, όμως μια τριετία αργότερα στον ίδιο μέρος οι Βυζαντινοί γνώρισαν την ήττα (632), έχοντας γνωρίσει «από πρώτο» χέρι την αποτελεσματικότητα των ευέλικτων βραχύσωμων αραβικών αλόγων και των καμηλών των Βεδουίνων πολεμιστών. Παρά το γεγονός αυτό, η Αυτοκρατορία δεν είχε ακόμα αντιληφθεί την ήδη ραγδαία άνοδο της μουσουλμανικής δύναμης από την εποχή του Προφήτη Μωάμεθ, καθώς και την σημασία που αυτή έμελλε να έχει για την ιστορική εξέλιξη της Μέσης και της Εγγύς Ανατολής. Απεναντίας, το Βυζάντιο με χαρακτηριστική αφέλεια θεώρησε το όλο συμβάν σαν ένα απλό, ασήμαντο, συνοριακό επεισόδιο!

Από την τέταρτη δεκαετία του 7^{ου} αιώνα αρχίζουν οι συστηματικές επιδρομές των Μουσουλμάνων σε αυτοκρατορικά εδάφη (αρχικά στις Συρία και Παλαιστίνη) και εγκαινιάζεται ένας μακροχρόνιος αγώνας, τις φάσεις του οποίου περιγράφουν κυρίως οι μεταγενέστεροι Βυζαντινοί χρονικογράφοι Θεοφάνης ο Ομολογητής († 817/818) και ο Πατριάρχης Νικηφόρος Α΄ (806-815), ο περισσότερο κοντά στα γεγονότα ελληνομαθής Κόπτης (Χριστιανός Αιγύπτου) επίσκοπος Νικίου και χρονικογράφος Ιωάννης (χρόνοι ακμής 2^ο μισό 7^{ου} αιώνα), καθώς και οι μεταγενέστεροι των γεγονότων Άραβες χρονικογράφοι αλ-Μπαλαντούρι († 892/893) και αλ-Ταμπάρι († 923/924). Την χρονολόγηση της αραβικής εισβολής στην Παλαιστίνη στην άνοιξη του 634 επιβεβαιώνουν πέντε ανώνυμα Βυζαντινά Βραχεία Χρονικά, μια διαχρονικά πολύτιμη συμπληρωματική πηγή για τους μελετητές. Η μουσουλμανική εισβολή της Συρίας από τρεις ικανότατους Άραβες στρατηγούς, τον «Αμ(β)ρο»/Amr († 663), τον Αμπού Ο(υ)μπάϋντ(α)(† 639) και τον «Χάλεδο»/Khalid († 642), κατέληξε στην αστραπιαία κατάληψη των πόλεων/φρουρίων της Έμεσας/Χομς, της Βέροιας/Χαλεπιού, της Βόστρας (στην νότια Συρία) και της Δαμασκού (634-636), ενώ τα βυζαντινά στρατεύματα γνώρισαν νέα ήττα από τους Μουσουλμάνους που εισέβαλαν σε παλαιστινιακά εδάφη μεταξύ της Γάζας και της Ιερουσαλήμ.

Η μάχη του Γιαρμούκ

Η μεγάλη όμως συντριβή τους από τους Άραβες έλαβε χώρα τον Αύγουστο του 636, στο 15^ο έτος Εγίρας του μουσουλμανικού ημερολογίου, στην Παλαιστίνη, στις όχθες του ποτ. Ιερομίακα ή Ιερμουχθά/αραβ. Γιαρμούκ, παραπόταμο του Ιορδάνη, νότια της Τιβεριάδας λίμνης. Βασικοί συντελεστές της βυζαντινής ήττας υπήρξαν μια σφοδρή αμμοθύελλα, που ξεσήκωσε κύματα σκόνης που δυσκόλεψαν καταλυτικά τον οπτικό ορίζοντα των Βυζαντινών στρατιωτών, αλλά και η εγκατάλειψη των τελευταίων την προηγούμενη ημέρα της μάχης από τους Αρμένιους μισθοφόρους τους, των οποίων ο αρχηγός Βαάνης στασίασε και αυτοανακηρύχτηκε από τους άνδρες του «αυτοκράτορας»! Καθώς περιγράφει ο Θεοφάνης (εδώ σε νεοελληνική απόδοση):

“ ... Και αφού οι άνδρες του προδοτικού Βαάνη στασίασαν και τον ανακήρυξαν βασιλέα αποκηρύσσοντας τον Ηράκλειο, ο σακελλάριος Θεόδωρος αναγκάστηκε να υποχωρήσει από τις θέσεις που είχε καταλάβει, αφήνοντας έτσι ελεύθερο πεδίο δράσης τους Σαρακηνούς (= Άραβες), που έσπευσαν να συναντήσουν τους Ρωμαίους (= Βυζαντινούς). Ο ισχυρός όμως άνεμος που άρχισε να φυσά από τα νώτα των Ρωμαίων, ξεσήκωσε κύματα σκόνης (= άμμου) που έκανε αδύνατη την αντιμετώπιση του εχθρού – έτσι οι Ρωμαίοι γνώρισαν την ήττα. Προσπαθώντας μάλιστα να διαφύγουν από τις στενοπούς (= ρηχά σημεία) του ποταμού Ιερμουχθά, διαλύθηκαν στην κυριολεξία ... ».

Ο επικεφαλής των πολυάριθμων Βυζαντινών δυνάμεων (αποτελούμενων από 30 χιλιάδες άνδρες), «κουροπαλάτης» και «σακελλάριος» Θεόδωρος (ο αδελφός του Ηράκλειου) [βλ. εδώ κεφάλαιο Α.2, υποσημείωση 205]), κατά τις αραβικές πηγές έπεσε στην μάχη του Γιαρμούκ, ενώ κατά τις εχθρικές απέναντί του μονοφυσιτικικές διάφυγε και ντροπιασμένος τελικά φυλακίστηκε από τον αυτοκράτορα στην Κωνσταντινούπολη. Η καταστροφική για την Αυτοκρατορία αυτή σύγκρουση είχε ως αποτέλεσμα την μετέπειτα πτώση της Αντιόχειας και της υπόλοιπης Συρίας και «Φοινίκης» (όρος με τον οποίο ο Θεοφάνης Ομολογητής

αναφέρεται στα παράλια της Συρίας και Παλαιστίνης) στον θριαμβευτή στο Γιαρμούκ, τον στρατηγό «Χάλεδο»/Χαλίντ, την «μάχαιρα Θεού» κατά τον Θεοφάνη, και στον δεύτερο Άραβα κατακτητή χαλίφη Ομάρ/Ούμαρ (634-644). Με συνοπτικό, αλλά αρκούντως γλαφυρό τρόπο περιέγραψε την μάχη η λαμπρή γραφίδα του εκ των μεγίστων συγγραφέων επιστημονικής φαντασίας στην Παγκόσμια Ιστορία του Βρεταννού Herbert George Wells (1866-1946) – συμπληρώθηκαν εφέτος (2026) τα ογδοντάχρονα από την εκδημία του – οι αναφορές του στο Βυζάντιο και ιδιαίτερα στους Ιουστινιανό Α΄ και Ηράκλειο Α΄ στο ανεπανάληπτο αυτό έργο του κάθε άλλο παρά επιστημονική φαντασία υπήρξαν, ενώ την ευσύνοπτη περιγραφή του της μάχης του Γιαρμούκ (636 μ. Χ.) θα την ζήλευε και ο πλέον λογοτεχνίζων βυζαντινολόγος(!) – αξίζει να την παρακολουθήσουμε σε ελληνική μετάφραση) **(1)** :

« ... οι αυτοκρατορικές δυνάμεις βασιζόνταν σε χριστιανικά αραβικά σώματα και αυτά αυτομόλησαν προς τους Μουσουλμάνους όταν ξεκίνησαν οι συγκρούσεις. Μια μεγάλη παρουσία ιερέων, ιερών λαβάρων και εμβλημάτων, εικόνων αλλά και ιερών κειμηλίων συνόδευαν τους βυζαντινούς σχηματισμούς, και όλοι τους ενισχύονταν από τις ψαλμωδίες των μοναχών. Από την πλευρά των Αράβων ακούονταν οι στομφώδεις κραυγές αλλά και , σύμφωνα με την αραβική συνήθεια, οι συριστικές φωνές των γυναικών που από τα μετόπισθεν ενίσχυαν το φρόνημα των ανδρών τους. Οι μουσουλμανικές δυνάμεις ήταν γεμάτες από πιστούς εμπρός από τους οποίους φάνταζε λαμπερά η νίκη ή ο παράδεισος (για τους πεσόντες). Δεν υπήρξε η παραμικρή αμφιβολία για την έκβαση της μάχης μετά την αυτομολία του άτακτου ιππικού. Το βυζαντινό στράτευμα είχε πολεμήσει με την πλάτη στον ποταμό, που γέμισε σταδιακά με τους νεκρούς του ...».

Η μεγάλη ήττα είχε ως αποτέλεσμα την σταδιακή υποχώρηση της βυζαντινής αντίστασης σε όλα σχεδόν τα μέτωπα της αραβικής προέλασης (Συρία, Παλαιστίνη, Ιορδανία, Λίβανος). Ο αιφνιδιασμένος (λόγω του πρόσφατου θριάμβου του κατά των Περσών), αλλά και απογοητευμένος Ηράκλειος Α΄ αναγκάστηκε να αποσυρθεί από την Μέση Ανατολή μεταφέροντας μαζί του τον Τίμιο Σταυρό στην

Κωνσταντινούπολη από την Ιερουσαλήμ, όπου τον είχε αναστηλώσει πριν από λίγα χρόνια, το 630 μ. Χ.. Χωρίς αμφιβολία η εχθρική στάση των Μονοφυσιτών Χριστιανών της Συρο-Παλαιστίνης έπαιξε σημαντικό ρόλο στην μουσουλμανική επικράτηση επί των Ορθόδοξων Βυζαντινών – κάτι παρόμοιο εξάλλου είχε γίνει και πριν από μια εικοσαετία και πλέον (614), όταν οι Μονοφυσίτες, οι Ιουδαίοι και άλλες μειονότητες των Αγίων Τόπων, όπως οι Σαμαρείτες (οι οποίοι αργότερα, το 634, αρχικά συμμετείχαν στην άμυνα των Βυζαντινών κατά της αραβικής εισβολής στην Παλαιστίνη), θεωρώντας την βυζαντινή εξουσία καταπιεστική, είχαν υποδεχθεί τους εισβολείς Σασσανίδες Πέρσες σχεδόν ως «απελευθερωτές»!

Μετά από δίχρονη πολιορκία (637/638), στο 17^ο έτος της Εγίρας, έπεσε και η Ιερουσαλήμ (γύρω στον Φεβρουάριο του 638, σύμφωνα με ανώνυμο Βυζαντινό χρονικό για να σώσει την ιερή πόλη από την τύχη που είχε υποστεί από τους Πέρσες (το 614), ο Πατριάρχης Σωφρόνιος (633/634-638⁺), στην ίδια χρονιά του θανάτου του, αναγκάστηκε να συνθηκολογήσει και να παραδώσει στον ίδιο τον χαλίφη Ομάρ την «καρδιά της Χριστιανοσύνης», εξασφαλίζοντας σε αντάλλαγμα προνόμια για τον κλήρο και ελευθερία θρησκευματος και λατρείας για τους Χριστιανούς της πόλης, οι οποίοι έτσι δεν είχαν την υποχρέωση να καταβάλλουν κεφαλικό και κτηματικό φόρο . Ήταν η πρώτη φορά στην ιστορία που Μουσουλμάνος ηγεμόνας, ο χαλίφης (= διάδοχος/αντιπρόσωπος του Προφήτη Μωάμεθ - «Χαλίφα αλ-Νάμπι» σημαίνει κατά λέξη αντιπρόσωπος του Προφήτη), ο Ομάρ, παραχωρούσε *προνομιακό ορισμό* σε νέο-κατακτημένο, αλλόδοξο, λαό, φόρου υποτελή στο Ισλάμ. Στις ημέρες μας σώζεται αντίγραφο του πολύτιμου αυτού εγγράφου στο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων. Χαρακτηριστική έχει μείνει η σκηνή κατά την οποία ο χαλίφης Ομάρ, ντυμένος με κουρέλια από δέρμα καμήλας², ζήτησε από τον Σωφρόνιο να τον οδηγήσει στον Ναό του Σολομώντος, για να προσκυνήσει στο ευλαβικό ιερό. Σε αντίθεση με τους διαδόχους χαλίφες των δυναστειών των Ομαΰαδών/Ομεγιάδων της Δαμασκού (661-749/750) και της Κόρδοβας στην Ιβηρική/Ισπανία, καθώς και των Αββασιδών της Βαγδάτης (750-1258), που ζούσαν μέσα στην

χλιδή και την πολυτέλεια, οι άμεσοι διάδοχοι (και πρώην σύντροφοι) του Προφήτη Μωάμεθ, οι επονομαζόμενοι «Πατριαρχικοί Χαλίφες», διατήρησαν την απλότητα και την αποχή από την επίδειξη που τους είχε διδάξει ο Απεσταλμένος του Αλλάχ.

Ο Θεοφάνης αφηγείται με παραστατικό τρόπο την αντίδραση του Σωφρόνιου (σε νεοελληνική απόδοση):

« ... Και αντικρύζοντας το αποτρόπαιο αυτό θέαμα (δηλ. τον Μουσουλμάνο χαλίφη στον ναό) ο Σωφρόνιος δεν άντεξε και αναφώνησε: 'Ιδού, πιστοί, το έπακρον σημείο της βεβήλωσης της ιερής αυτής τοποθεσίας, την οποία είχε προφητεύσει ο Δανιήλ!' Και θρηνούσε με πικρά δάκρυα ο πρόμαχος αυτός της ευσέβειας για την κατάντια του χριστιανικού γένους ... ».

Η πράξη συνθηκολόγησης του Πατριάρχη Ιεροσολύμων με τον Μουσουλμάνο κατακτητή δεν φαίνεται να δημιουργήσει έντονες αντιδράσεις στο Ορθόδοξο Βυζάντιο, αν κρίνουμε από τα όσα μαρτυρεί, τρεις και πλέον αιώνες αργότερα ο λόγιος ηγεμόνας Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος στο ειδικό εγχειρίδιο διπλωματίας που συνέγραψε στα μέσα του 10ου αιώνα («Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν»/ *“De administrando imperio”*—σε νεοελληνική απόδοση):

« ... Ο επίσκοπος Ιεροσολύμων Σωφρόνιος, υποκινούμενος από θεϊκό ζήλο και μεγάλη προβλεπτικότητα, έλαβε την υπόσχεση του χαλίφη (Ομάρ) ότι θα διατηρούσε όλα τα εκκλησιαστικά προνόμια σε όλη την Παλαιστίνη και ότι ποτέ δεν θα πείραζε(= ο χαλίφης) ούτε τον κλήρο ούτε την περιουσία του ιερατείου ... ».

Με τα λόγια αυτά του Πορφυρογέννητου έχουμε μια αρκούντως ηχηρή απόδειξη της βυζαντινής Realpolitik!

Σημείωση

- (1) *The Outline of History, being a plain history of life and Mankind*, 3^η έκδοση (Λονδίνο, 1923), σ. 584-585, στην 585.

Εκδοτικό σημείωμα: διασκευασμένο απόσπασμα από την προσεχή νέα έκδοση (Εκδόσεις Ηρόδοτος, Αθήνα) του βιβλίου του συγγραφέα *Το οικουμενικό βυζαντινό κράτος και η εμφάνιση του Ισλάμ, 518-717 μ. Χ.*